

Orja vabaksostmine Assüürias: kiilkirjatahvel Tartu Ülikooli Kunstimuuseumist

Peeter Espak, Vladimir Sazonov

Käesolev kiilkirjadokument (KMM A 46,¹ nr. A-2716-42), mis asub Tartu Ülikooli Kunstimuuseumis, on senini Eesti ja ka tänapäeva välisteadlaste huviorbiidist pea täielikult välja jäänud. 1989. a. ilmus tuntuima venekeelse vanaaja ajalugu käsitleva teadusajakirja *Vestnik Drevnej Istorii* esimeses numbris selle teksti venekeelne tõlge ning kommentaar assürioloog Ninel B. Jankovskaja sulest.³ Kuna aga valdav osa idamaade uurijaid ja assüriolooge vene keelt ei valda, siis ei ole kahjuks ka selles sisalduv unikaalne teave muistse Assüüria ühiskonna kohta veel jõudnud rahvusvahelise teadlaskonna kasutusse.

Tekst on kirja pandud akkadi keele Kesk-Assüüria dialektis ning savitahvel pärineb Kesk-Assüüria kuninga Tiglatpileser I (1115–1077 e. Kr.) valitsemise algusest umbkaudu aastast 1115 e. Kr.⁴ Foto tahvlist on avaldatud ka 1982. a. väljaandes „Alma mater Tartuensis”⁵, samuti 2006. a. juubelialbumis „200 aastat Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi”.⁶ Sellest savitahvlist on Ingrid Sahki antud ülevaade veel ka populaarteaduslikus ajakirjas *Horisont* 2004. a.⁷ Tahvel ise sattus Tartu Ülikooli Kunstimuuseumisse tänu kindral Johan Laidonerile, kes 1925. a. oktoobrist kuni det-

sembrini viibis Iraagis Mosuli linnas Türgi ja Iraagi vahelise piiritüli küsimusi lahendamas Rahvasteliidu komisjoni esimehena. Laidoner ostis oma visiidi jooksul sealt kaasa ka mitmeid Mesopotaamia muistiseid. Tõenäoliselt olid ostud sooritatud nn. mustalt turult Mosulis. Seda mainib Laidoner ka ühes omas kirjas, mille ta saatis 5. novembril 1925 oma naisele Mariale.⁸ Tulnud aga tagasi Eestisse, kinkis Laidoner need esemed 1926. aastal Tartu Ülikoolile.⁹

Savitahvel ja selle juurde kuuluv savist ümbrik on valmistatud põletamata savist. Tahvli mõõtmed on järgmised: 5,9 x 4,4 x 1,9; ümbriku mõõtmed: 6,5 x 4,9 x 2,5. Teksti näol on tegemist Lähis-Ida kiilkirjakultuurile omase juriidilise dokumendiga, mis järgib ka kõiki muistse leping-dokumendi koostamise reegleid. Esmalt on mainitud lepingu osapooled, siis kirjeldatud tehingu sisu ning maksumust. Tehingu kinnitamise juures oli alati vajalik ka tunnistajate juuresolek ja kinnitused. Siinses tekstis on tunnistajate arvuks kuus inimest, mis on tavapärasest suurem. Teksti lõppu on lisatud ka sõlmimise aasta ja kuu ning tööd teostanud savitahvlikirjutaja nimi ja ka pitsatijäljendid. Tahvel ise oli suletud savist ümbrikusse, millele oli peale

¹ Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi kogu.

² N. Jankovskaja. *Sredneassirijskij akt samoosvoboždeja iz rabstva*. – *Vestnik Drevnej Istorii* 1989, nr. 1, lk. 82.

³ N. Jankovskaja, *ibid.*, 82–85.

⁴ Vt. N. Jankovskaja, *ibid.*, lk. 83.

⁵ *Alma mater Tartuensis 1632–1982*. Tallinn, Eesti Raamat, 1982, lk. 150.

⁶ 200 aastat Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi. Valikkataloog, koost. I. Kukkk, L. Laiverik, I. Sahk, J. Tiisvend, K. Valk. Tartu, 2006, lk. 32–33.

⁷ I. Sahk. Vanad kirjad savil ja paberil. – *Horisont* 2004, nr. 2, lk. 24–25.

⁸ Vt. P. Erelt. Kindral Laidoneri trofeed Iraagist. – *Eesti Ekspress*, 14.12.2006.

⁹ Vt. I. Sahk, *ibid.*; Vt. P. Erelt. *Ibid.*

Ümbrik tahvlist KMM A 46.

Tahvel KMM A 46, esikül.

Tahvel KMM A 46, tagakül.

kirjutatud dokumendi nimi, sõlmimise aeg ja savitahvlikirjutaja nimi.

Käesolev juriidiline dokument on uni-kaalne omas vallas, sest kirjeldab võlaorjusest väljaostmist orja enda poolt. Selliste protse-

duuride kohta on Lähis-Idast äärmiselt napilt andmeid ning seega annab tekst juurde ääretult olulist informatsiooni nii muistse Assüüria kui ka kogu Lähis-Ida sotsiaalsete struktuuride ja juriidiliste toimingute iseloomu kohta.

Transliteratsioon:

Obv.

1. ^mdUTU-ta-ak-la-ku ÌR
2. ša ^mÌR-^dše-ru-a DUMU DUMU-
[^dÌŠKUR]¹⁰
3. a-na pa-ta-ar ra-mi-ni-š[u]
4. i-na Ê be-li-šu
5. a-na ra-mi-ni-šu ú-lu-li
6. 1 5/6 MA.NA 5 GÍN KUBBABAR¹¹
7. i-di-in-ma¹² ra-ma-an-su
8. ip-tu-ur iš-tu UD-mi
9. an-ni-e su-ú-tu ù DUMU.MEŠ-šu ša
10. ÌR-^dše-ru <a> DUMU DUMU-^dÌŠKUR
beli-šu a-na ^dUTU-ta-ak-la-ku
11. ù DUMU.MEŠ-su la i-tu-tu-ma
12. la i-ra-gu-mu¹³
13. tu(!)-a-ru¹⁴

Rs.

14. ù da-bab-bu¹⁵
15. la-a-aš-šu
16. IGI pu-lu-nu DUMU ta-ri-ba-ti
17. IGI a-bu-ia-e DUMU NÀ.SIG5
18. IGI sú-ti-ú DUMU T[a?]-ia-e
19. IGI a-pil-ku-bi DUMU [A-bi]-ri-iš
20. IGI ^mÌR-^dše-ru-a
21. DUMU za-zu-ki(?)
22. IGI a-[x x x x x]
23. ITUD.NIN-ti-Ê.GAL [li-mu]
24. ^mdBAD.LUGAL.ZI (üleva pitsati peal):
^mpakua

Tekst ümbrikul:

1. DUB.KIŠIB¹⁶ (?) ip-té-ri
2. ša ^dUTU-ta-ak-la-ku
3. ITU[D.N]IN-ti-Ê.GAL li-mu

4. ^mdBAD.LUGAL.ZI
5. [^m]pakua D[UB.SAR]¹⁷

Tõlge:

1. Šamaš-taklaku,
2. Mar-Adadi poja Warad-Šerua ori,
3. enda väljaostmise jaoks
4. oma isanda majast,
5. et ennast vabastada;
6. 1 5/6 miini ja 5 šeeplit hõbedat
7. andis ära ja ennast
8. ostis välja. Alates sellest päevast
9. tema ise ja tema järeltulijad
10. Mar-Adadi poeg Warad-Šerua, tema isand; Šamaš-taklaku
11. ja tema järeltulijate juurde (pretensiooni-dega) tagasi ei tule,
12. ei hakka (kohtus) vaidlema.
13. Tagasipöördumist (asja juurde)
14. ja vaidlust
15. ei tule.
16. Puhunu, Taribatu poja ees;
17. Abuaie, Nabu-damiki poja ees;
18. Suti, Taiaie poja ees;
19. Apil-Kubi, Abi-ereši poja ees;
20. Warad-Šerua ees,
21. (kes on) Zazuki poeg;
22. A [x x x] ees.
23. Belet-ekallimi kuul, limmu
24. Bel-šar-napisti (ajal). Pakua

Tekst ümbrikul:

- 1.-2. Šamaš-taklaku väljaostmise doku-
ment,
3. Belet-ekallimi kuul,
4. Bel-šar-napisti limmuks (olemise ajal),
5. Pakua, kirjutaja.

¹⁰ Rekonstrueeritud rida 10 alusel.

¹¹ Sumerogramm KUBBABAR on tuletatud sumeri sõnast kug-babbar – „hõbe” ning akkadi keeles kõlas see kui *kaspu(m)*.

¹² Verb *nadānu* – andma, lubama.

¹³ Verb *ragāmu* – karjuma, kohtule kaebust esitama, nõudma.

¹⁴ inf. vormist *tāru* – tagasitulek, tagasipöördumine.

¹⁵ Verb, inf. vormist *dabābu* – rääkima, kõnelema, mõtlema, planeerima, kaebama, vaidlustama.

¹⁶ Sõnasõnaliselt tähendab DUB.KIŠIB „pitsatiga kinnitatud dokument”, sest DUB on „tahvel” ja KIŠIB „silinderpitsat”.

¹⁷ Sumerogramm DUB.SAR tähendab „kirjutaja” (DUB – „tahvel”, SAR – „kirjutama”) ning akkadi keeles kõlas see kui *ṭupšarru(m)* ehk *dupšarru(m)* – see oli sumeri laensõna.

Kommentaariid

1–5: Šamaš-taklaku´d on tituleeritud kui Mar-Adadi poja Warad-Šerua „orja – akkadi keeles *wardu(m)*. Tekstis on kasutatud „orja” puhul sumerikeelset sõna ÌR (ur), mis muu hulgas tähendab sumeri keeles ka „koer” või siis sellest tuletatult ka „teenija”. Ei sumeri *ur* ega ka akkadi *wardu(m)* polnud otseselt halvustav termin kellegi kohta. Näiteks ka Šamaš-taklaku omaniku nimes on kasutatud tiitlit „ori”/„teener”: Warad-Šerua. Üks kõige levinumaid isikunimede vorme Lähis-Idas oligi inimese kutsumine teatava jumaluse orjaks. Näiteks Uus-Sumeri Ur III dünastia rajaja Ur-Namma nimi tähendas tõlkes „jumalanna Namma ori”, Larsa kuningas Warad-Sini nimi tähendas aga tõlkes „(kuujumal) Sini ori”. Niisamamoodi on siinse orjaomaniku nimeks „jumal Šerua ori”. Lähis-Idas on täheldatav ühiskonna jagamine teatavatesse konkreetsetesse kastidesse erinevate õiguste ja vabaduste alusel esmakordselt alates Hammurapi seaduskoodeksist. Kahtlemata olid seisused olemas juba 4. aastatuhande ühiskonnas ja ka 3. aastatuhandel varadünastilises Sumeris, kuid need ei olnud varasemalt seadusaktides siiski nii täpselt piiritletud. Hammurapi koodeks mainib kolme ühiskonnaklassi. Täieõigusliku ja vaba inimese kohta kasutati sõna *awīlu(m)*, mis tähendabki otsetõlkes „inimene”. Tegu ei olnud otseselt mingi aadlistaatusega, vaid lihtsalt sõltuvusest vaba linna- või siis ka maainimesega, kes ei pruukinud sugugi olla rikas või üldse kuuluda eliidi sekka. Paleesõltlast või siis poolõiguslikku inimest nimetati *muškēnu(m)*, mis tähendab tõlkes „vaene”. Sellisesse seisusse kuuluv isik oli vormiliselt vaba inimene, kes oli oma vaesuse tõttu sõltuvuses mingist teisest asutusest, nagu templid, lossid, rikkamate inimeste majandid. Ehk sar-

naselt tänapäevase ühiskonnakorraldusega – inimene, kes on küll vormiliselt vaba, kuid oma kohustuste täitmise nimel (olgu selleks siis laenumaksed või muud liiki sõltuvust peale sundivad asjaolud) on sunnitud kellegi teise heaks töötama. Madalaimaks seisuseks oli aga *wardu(m)* ehk ori, kes kuulus konkreetsetelt kellegi omandi hulka ning teda võis müüa, osta ja kinkida. Orjadel olid samuti omad õigused ning neid pidi kohtlema hästi, nagu ka kõiki teisi kaasinimesi. Niisiis nähtub käesolevast tekstist, et orja üleminek vabasse klassi oli täiesti võimalik.¹⁸ Kuid samas ei olnud Kesk-Assüüria ajastul orjadel suuri õigusi ning võlapandina oli kerge sattuda orjusesse. Samuti võis inimese lihtsalt teatavas olukorras maha müüa – näiteks vanemad võisid müüa oma lapsi. Kesk-Assüüria seadustes (Tahvel A, §44) on kirjas: „Kui assüürlane või assüüria naine elab kellegi mehe majas võlapandina kogu oma hinna eest ja ta on võetud kogu oma võla eest, siis teda võib piitsutada, kitkuda, tema kõrvu katki lüüa ja läbi puurida.”¹⁹ Kesk-Assüüria seadustes oli orjade müümine täpselt reglementeeritud. Sellest kirjutab näiteks Tahvel G, §3: „Kui keegi mees müüb hõbeda eest teisele mehele kellegi tütre [või kellegi poja], [kes elab tema majas] võla eest või pandina teisele maale [ja see tehakse kindlaks] ja tõestatakse, siis ta jääb ilma oma hõbedast; ta andku [– – –] kordselt selle (inimese) omanikule, nad löögu teda [... piitsahoobiga] ja ta olgu kuninga töödel 40 päeva. Aga kui see inimene, kelle ta oli ära müünud, teisel maal sureb, siis ta [hüvi-tagu tema hing]. Ta võib aga müüa teisele maale assüürlase või assüürlanna, kelle ta on võtnud [kogu tema hinna] eest.”²⁰

6–8a: Lähis-Ida muistseteks peamisteks kaaluühikuteks olid šeekeel ja miin. Šeekeel tuleneb tõenäoliselt sumeri sõnast *odravilja*

¹⁸ Vt. P. Espak, V. Sazonov. Võimuvõitlus Lähis-Idas. – Horisont 2007, nr. 4; Vt. A. Annus. Muinasaja seaduskogumike antoloogia. Tallinn, Varrak, 2001, lk. 75–78; Vt. ka I. M. Diakonoff. Ljudi goroda Ura, Glavnaja redakcija vostčnyj literatury, 1990, lk. 21.

¹⁹ A. Annus, *op. cit.*, lk. 193.

²⁰ A. Annus, *ibid.*, lk. 198.

tarbeks – še, ning kaaluühikuna oli 1 šeekeel *ca* 8 grammi. 1 miin koosnes omakorda aga 60 šeekest, mis teeks ühe miini kaaluks *ca* pool kilo. Suurimaks kaaluühikuks oli talent, mis sisaldas 60 miini ehk tänapäevases mõistes ligikaudu 30 kilo. 1 5/6 miini ja 5 šeekest hõbedat, nagu käesolev tekstis on paika pandud orja vabaksostmise hind, oleks seega tänapäevases arvestuses ligikaudu kilo hõbedat. Hõbe oli muistses Lähis-Idas peamine väärismetall, milles sooritati kõik tähtsamad äritehingud. Hõbeda väärtus oli algselt isegi suurem kui kullal. Seega, kui proovida ligikaudselt määratleda selle koguse vääringut tänapäeval, siis oleks kilo kulla hind praeguste maailmaturu vääringute juures vähemalt 300 000 Eesti krooni. Seesugune ümberarvestus on loomulikult meelevaldne, sest muistse maailma vääringuid ei saa tänasesse päeva otseselt ümber arvestada. Eriti veel kui arvestada asjaolu, et vana Lähis-Ida ajal oli suure koguse raha omamine pigem eliidi privileeg. Kuid on täiesti kindel, et tegu ei olnud väikese summaga, mis on võrreldav kas või tänapäevaste eraisikute kodu soetamiseks mõeldud pangalaenudega, mida tavapäraselt makstakse tagasi kauem kui parkümmend aastat.

Teisalt aga näitab see tekst hoopiski asjaolu, et muitsel Assüüria orjal oli olemas õigus eraomandile ning tõenäoliselt ka õigus seda omandit iseseisvalt teenida ja investeerida. Ehk siis hoolimata orjaseisusesse kuulumisest oli orjal õigus omada isiklikku vara ja selle varaga ka iseseisvalt tehinguid teha. Võibki ühtlasi oletada, et Šamaš-taklaku sattus orjusesse, kuna ta mingil põhjusel ei suutnud oma laene tagasi maksta või mingeid muid endale võetud kohustusi täita. Samas jällegi oli piisavate vahendite tekkides võimalik oma endine vaba mehe staatus taastada. Võlaorjusesse võis sattuda inimene ka paariks aastaks ja kui tema võlaorjuse aeg lõppes, oli ta pärast võlausaldaja juures orjana teenimist taas vaba. Orja võisid välja osta ka tema lähedased – sugulased ja sõbrad. Tõenäoliselt

esines selliseid iseenda väljaostmisi, nagu Šamaš-taklaku puhul, Assüürias veelgi, kuid kahjuks pole sarnaseid dokumente tänaseks päevaks rohkem väljakaevamistel avastatud. See, et Šamaš-taklaku hind oli ligi kaks miini hõbedat, ei tähenda aga seda, et kõik orjad maksid niisama palju. Ilmselt oli tema maksumus niivõrd kõrge seepärast, et tegu oli oskustöölisega ja mitte tavalise lihtsamasse klassi kuuluva mehega. N. Jankovskaja näiteks oletab oma kommentaaris, et Šamaš-taklaku võis olla juveliir.²¹ Selliseks arvamusks puudub muidugi igasugune tõestusmaterjal, kuid arvestades, et lihttöölisest orja hinnaks Lähis-Idas oli keskeltläbi kõigest 10 seeklit hõbedat, siis on ilmselge, et tegu pidi olema mehega, kelle tööoskused olid väga kõrgelt hinnatud.

8b–15: Leping sätestab ka, et allakirjutamise päevast peale ei ole Mar-Adadil ja tema järglastel-pärijatel enam mingit omandiõigust ei ennast vabaks ostnud Šamaš-taklaku ega ka tema järeltulijate üle. Lepingu sõlmimisel endine omanik seega kinnitab, et sel päeval sõlmitud leping on lõplik ega kuulu edasisele vaidlustamisele. Niisuguse punkti lisamine lepingusse oli ilmselgelt tehtud eesmärgiga vältida olukorda, kus Mar-Adad võiks mingil põhjusel hiljem pöörduda kohtusse ja väita, et Šamaš-taklakul on veel tema ees täitmata kohustusi või võlgu. Kuna dokument oli kindlasti tehtud mitmes eksemplaris, millest jäi koopia ka vastava piirkonna võimukandjate arhiivi, siis ei oleks ükski kohus saanudki asja enam uuesti arutlusele võtta, sest endine orja-omanik oli kirjalikult ja tunnistajate juuresolekul kinnitanud oma nõudmiste täielikku puudumist.

16–20: Kõigi Lähis-Ida juriidiliste lepingute sõlmimise puhul oli alati vajalik ka tunnistajate kohalviibimine protseduuri juures. Tunnistajate nimed kanti savitahvlile ning hiljem mingi kohtuvaidluse käigus oleksid nad kõik saanud oma sõnaga kinnitada, mis tingimustel ja kuidas nimetatud leping sõlmiti.

²¹ N. Jankovskaja, *op. cit.*, lk. 85.

Šamaš-taklaku on hankinud omale lausa 6 tunnistajat, mis näitab tõenäoliselt seda, et ta üritas oma vabaduse kindlustamisel olla eriliselt ettevaatlik. Tavapäraselt on erinevatel lepingutel loetletud märksa väiksem hulk tunnistajaid ning üldiselt oleks piisav olnud ka paari nime mainimine tekstis. Üks tunnistajaid on muuseas veel ka endise orjaoomaniku nimekaim Warad-Šerua, kuid antud juhul on tegemist Warad-Šeruaga, kes on *Zazuki* poeg. Viimase tunnistaja nimi ei ole aga enam loetav, sest kiilkiri on sellelt realt liiga ära kulunud.

23–24: Belet-ekallimi kuu (akkadi keeles *arab* ^d*Bēlat-ēkalli*), mida sumeri keeles nimetati NIN.É.GAL või ⁱⁱⁱGĀŠAN. É.GAL, oli allilma Išatri kuu või siis jumalanna Ereškigali kuu. Ka assüurlastel oli see kuu pühendatud allilmale.²² Vana-Assüüria kalendris vastas Belet-ekallimi kuu umbkaudu augustile-septembrile. Aega arvutati Assüürias tol ajajärgul kultusametnike või preestrite *limmu*’de nimede järgi. Et *limmu*-preester vahetus igal aastal, ja üks ja sama isik ei saanud teist korda *limmu*’na teenida, oli tegu igati täpse ajaarvestussüsteemiga. Bel-šar-napistit ei ole *limmu*’na mainitud üheski teises assüüria dokumendis. Seega, nagu oletab N. Jankovskaja, võis see tekst olla koostatud mitte hiljem kui 1115. a. e. Kr.²³ Tõenäoliselt aga toimus see Tiglatpileser I valitsemise päris alguses ligikaudu 1116. või 1115. a. Samas ei saa ka välistada, et tekst koostati hoopiski enne Tiglatpileser I võimule asumist. Kõige lõppu on tekstis lisatud aga savitahvlikirjutaja Pakua nimi.

Ümbriku tekst: Juriidilised lepingud ja ka inimeste erakirjad ümbritseti tihtipeale omakorda veel savist ümbrikuga. Ümbrikule oli kantud lisaks kas asjaosaliste või siis savitahvlikirjutaja silinderpitsati jäljend. See oli vaja-

lik eelkõige selleks, et garanteerida ümbrikus oleva teksti autentsus – teksti ei olnud võimalik asendada või mingil muul moel lõhkuda või muuta, ilma et oleks lõhutud ka tahvlit ümbritsev pitsatiga savist ümbrik. Käesoleval ümbrikul on mainitud esmalt dokumendi nimetus, siis toimumise aeg ning ka savitahvlikirjutaja nimi.

Peeter Espak

(1979)

Magistrikaad Tartu Ülikooli usuteaduskonnast (2006). Magistritöö koostatud Müncheni Ülikooli Assürioloogia ja Hetitoloogia Instituudis. Alates 2006. aastast Tartu Ülikooli usuteaduskonna doktorantuuris. Peamised uurimisvaldkonnad Lähis-Ida usundilugu, ajalugu, filoloogia ja mütoloogia (sumeri, akkadi, ugariti, iisraeli) ja muud teemad võrdlevast usundiloost. Avaldanud publikatsioone eesti ja inglise keeles. Eesti Assürioloogia Seltsi esimees, Eesti akadeemilise Orientaalseltsi juhatuse liige.

Vladimir Sazonov

(1979)

Lõpetanud 2003 Tartu Ülikooli ajaloo osakonna, aastast 2005 *magister artium*. Hetkel Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudi doktorant. Õppinud Tartu Ülikoolis Lähis-Ida vanu keeli (sumeri, akkadi, hetiidi, ugariti jt.), ajalugu ja arheoloogiat ning täiendanud end Göttingeni Ülikoolis. Osalenud rahvusvahelistel assürioloogia konverentsidel.

²² V. V. Emeljanov. Nippurskij kalendar´ i rannjaja istorija zodiaka. Orientalia, Sankt-Peterburg, lk. 93–94. Vt. samuti M. E. Cohen. The Cultic Calendars of the Ancient Near East, CDL Press, Bethesda, Maryland, 1993, lk. 243.

²³ N. Jankovskaja, *op. cit.*, lk. 85.